

MIŠLJENJE RELIGIJSKIH SUKOBNA KAO SUKOBLJAVANJE EPISTEMOLOGIJA¹

Safer Grbić

Odsek za filozofiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Sarajevu, BiH

U ovomu radu će biti prikazana distinkcija između vjerovanja, religijskog vjerovanja, religije, teologije kao religijskog naučavanja vjerovanju, eksplicacija pojma religijskih sukoba, (ne)mogućnosti ozbiljenja ideala teološke epistemologije, te mišljenja religijskih sukoba kao sukobljavanja epistemologija. Hipoteza kao sud za koji se pretpostavlja da je istinit kako bi se njime objasnile određene činjenice ili kao pretpostavka na temelju činjenica ogle-da se u tezi da se religijski sukobi ozbiljuju kao sukobljavanje epistemologija ukoliko se iz područja fenomena kojima religije umnogome operiraju uzdi-gnemo na područje principa na osnovu kojih su ti fenomeni kao takvi. Ta-ko će biti mišljeni religijski sukobi kroz pitanje teoloških epistemologija koje su svodive na tri osnovne: *theologia fundamentalis* koja kao izvor vjere ima Objavu ili Sveti tekst, *theologia rationalis* koja kao izvor vjere ima ra-zum, te *theologia spiritualis* koja kao izvor vjere ima osobno zrenje ili otkro-venje. Iako je predmet rada mišljenje religijskih sukoba kao sukobljavanje epistemologija, ipak će se pokazati za neophodno i mišljenje konkretnih religijskih fenomena koji se kao takvi daju na osnovu neke od teoloških epistemologija, a srazložno neophodnosti razumijevanja fenomenalnog pod-ručja gdje se i ozbiljuju religijska sukobljavanja. Ipak, glavna tendencija rada jeste mišljenje sukobljavanja teoloških epistemologija kao eksplicacija reli-gijskih sukoba.

Ključne riječi: *religija, sukobi, vjera, teologija, epistemologija, principi, feno-meni, Objava, razum, zrenje*

Kontakt autora: safergrbic@hotmail.com

¹ Rad je napisan na osnovu izlaganja autora na međunarodnom simpozijumu *Kultura kon-flikta i njeno prevladavanje III* u organizaciji Filozofskog društva *Theoria* na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, 27. februara 2018. godine.

1. 0. Uvod

Vođeni mišlju da najneukrotiviji sukobi jesu, po njihovu vlastitom priznanju, sukobi radi najuzvišenijih stvari: vjere, filozofskih pogleda na svijet, te različitih moralnih koncepcija dobra (vidjeti: Rols 1998: 36), pokušaćemo problematizirati pojam vjere kao jedan od osnovnih razloga sukobljavanja.

1. 1. Vjera i sukobi

Polazeći s pozicije njemačkog idealizma, „*Kant* je vjeru stavio između 'mnijenja' kao najnižeg stupnja izvjesnosti i 'znanja' kao najvišeg i definirao je kao 'držati za istinito' (vidjeti: Kant 1984); i k tomu je ona samo 'subjektivno dostatna', ali se 'objektivno mora držati za nedostatnu'” (Filipović 1989: 351). U tom kontekstu, budući da je vjera krajnje subjektivno uvjerenje, sama sintagma *sukobi vjera* pokazuje se kao nedovoljno dostatna stoga što se vjerovanja ne mogu sukobljavati zbog svoje krajnje subjektivne datosti, nego onaj fenomen koji poznajemo pod tom sintagmom akribičnije je označiti kao *vjerski sukobi* stoga što je riječ o sukobima koji su atribuirani pojmom vjere i ozbiljuju se u ime vjerovanja, što je njegova primarna atribucija. Vjera kao objektivno nedostatna nije u prilici biti razložna ozbiljnijim vjerskim sukobima stoga što se fenomeni vjere svakome daju na različan način zbog čega bi sukobljavanje u takvom slučaju bio: rat svih protiv svih. Stoga što je vjera krajnje subjektivna, a njeni fenomeni uglavnom natčulni u kontekstu religijskog vjerovanja, ona je teško ili gotovo nikako izreciva, a budući da je teško izreciva ili neizreciva (vidjeti: Derida 1990), ona teško i može biti izvor sukoba. Napose, sukobi velikih srazmjera u kontekstu pitanja vjerovanja ozbiljenje su priredili nakon što su fenomeni vjere iz pozicije objektivne nedostatnosti i krajnje subjektivnog uvjerenja sustavno dovedeni u pokušaj objektivizacije kroz ideju religije.

1. 2. Religija i sukobi

Vjera je umnogomu složeniji fenomen od religije, ali religija kao sustav vjerovanja sa tendencijom njihove objektivizacije postaje mišljeniji fenomen zbog javljanja neophodnosti verificiranja spomenute tendencije, a zbog čega se uslijed njene nemogućnosti javljaju religijski sukobi. Religija kao sustav i/ili institucija vjerovanja mora uključiti sve vjerujuće u objektivizaciju onoga što se i u što se vjeruje, a stoga što je vjerovanje – kako je već gore rečeno – teško izrecivo ili neizrecivo, oni koji objektivizaciju njihova vjerovanja ne drže dovoljno akribičnom pobuđuju *religijska sukobljavanja*.

Javno mnijenje nema jasno i razgovjetno definirane osnovne sintagme glede pitanja sukoba s poveznicom religije: tako se koristi sintagma *sukobi religija* koja kao takva ima atribuciju pojam *sukobi* na prvome mjestu i koja takvom atribucijom naznačuje da je riječ o sukobljavanjima različitih religija kao zasebnih entiteta, dok sintagma *religijski sukobi* ima kao atribuciju pojam *religijski* na prvome mjestu i koja takvom atribucijom naznačuje da je riječ o sukobljavanjima religijskim unutar jednog entiteta. Nakon sukoba religija glede pitanja istine, a što je evidentno u povijesti, ovdje mišljenje religijskih sukoba znači mišljenje sukoba unutar jedne religije budući da su takvi sukobi prevalvirajućeg karaktera nakon moderne i anglosaksonske tendencije zamjene pojma *istine* pojmovima *vjerodostojnosti*, *visokog stepena vjerojatnosti* i *opravdanog vjerovanja* (Veljak 2012: 447). Možemo uvidjeti kako religijski sukobi koji se odvijaju unutar jednog entiteta nisu sukobi glede pitanja istine, nego sukobi glede osnovnih epistemoloških stavova, a koji se ogledaju u pitanju izvora vjere.

2. 0. Epistemološka trijada¹

Religije kao sustavna i/ili institucionalizirana vjerovanja imaju svoje teologije kao naučavanja istina vjere određene kroz instituciju dogme – učenja ili nauka koji služi kao pravilo u vjerovanju ili oblikovanju kakve doktrine koje se bez kritičkog provjeravanja i bez obzira na konkretne mogućnosti njihove primjene usvajaju kao neoborive. U određenju istina vjere sustavno pobrojanih kroz pitanja dogme presudno mjesto zauzima epistemologija koja, korištena kao metoda razumijevanja izvora vjere, dijeli monističku teologiju na pluralitet teologija koje su tijekom vremena doživjele svoje umnogostručivanje. Ipak, sve teologije svih religija možemo podijeliti na tri osnovna epistemološka polazišta na koja su svedive: *theologia fundamentalis* koja kao izvor vjere uzima Objavu ili Sveti tekst, *theologia rationalis* koja kao izvor vjere uzima razum i *theologia spiritualis* koja kao izvor vjere uzima osobno zrenje ili nadnaravno otkrovenje. U ovom radu izložiti ćemo osnovne značajke sve tri teološke epistemologije na području principa.

1 Ovdje će biti samo objašnjena naša distinkcija između tri teologije: *theologia fundamentalis*, *theologia rationalis* i *theologia spiritualis* u kontekstu pitanja epistemoloških polazišta: Objave ili Svetog teksta, razuma i osobnog zrenja ili otkrovenja bez problematiziranja sekundarnih ili tercijarnih izvora vjere koji mogu biti različiti; tako na primjeru *theologia fundamentalis* možemo kazati kako ima teologija kojima je prvotni izvor spoznaje istina vjere Objava ili Sveti tekst, a sekundarni razum putem kojeg tumače Objavu ili Sveti tekst, dok postoje teologije kojima je Objava ili Sveti tekst primarni izvor spoznaje istina vjere, dok je sekundarni osobno zrenje ili otkrovenje putem kojeg tumače Objavu ili Sveti tekst; takav isti primjer stepenovanja izvora spoznaje u kontekstu odnosa Objava – razum – otkrovenje možemo problematizirati i u *theologia rationalis* ili *theologia spiritualis*, ali k tomu nije takav slučaj u ovom radu.

2. 1. *Theologia fundamentalis*

Mišljenje izvora vjere nametnulo je različita epistemološka stajališta u kontekstu ovoga pitanja, pa tako svaka religijska tradicija poznaje korpus učenjaka koji su zastupali epistemologiju *theologia fundamentalis* u literaturi poznatu i kao *dogmatska teologija* ili *theologia dogmatica*, a koja predstavlja sveukupnost nazora koji se daju kao temelj teološkog učenja sa svim svojim bitnim zasadama, te propagira povratak drevnim osnovnim postavkama koje su odredile određenu teologiju u njenim korijenima. S ovoga početnog ishodišta, koje se uzima kao određujuće, vjera se razumijeva kao mjera svih stvari, neprikosnovena istina, dogma u koju se ne sumnja, kao izvor koji je sam sebi dovoljan, te na osnovu toga nije prihvatljivo ništa drugo za izvor vjere osim same Objave ili Svetoga teksta. Naravno da je u određenim religijskim tradicijama korpus djela koja sačinjavaju izvor vjere proširen na tradiciju ili usmenu predaju ili komentare komentara osnovnog teksta, ali sljedbenici *theologia fundamentalis* uvijek pozivaju i vraćaju se na tekst kao neprikosnoveni autoritet.

U ovomu kontekstu, razum je podređen vjeri i ne može se voditi dijalog s pozicije *theologia fundamentalis* o sukobu vjere i razuma stoga što razum uopće nije komplementaran sa vjerom nego joj je podređen: razum je ovdje shvaćen nižestupanjski, kao nedovoljan za spoznaju vjerskih istina bez autoriteta samoga teksta. Sljedbenici *theologia fundamentalis* nikada nisu imali sukob vjere i razuma stoga što njihova metoda dokazivanja vjerskih istina nije zasnovana na racionalnom promišljanju svojstvenom sljedbenicima *theologia rationalis*, nego se pri dokazivanju vjerskih istina vraćaju na sam tekst i na osnovu teksta donose sudove o istinama vjere. Tako je dogmatika sljedbenika *theologia fundamentalis* nepromjenjiva dogmatika stoga što se ona zasniva na nepromjenjivom tekstu koji se drži kao samodovoljan i podrazumijevajući za objavljivanje istina vjere. Naravno da su se određene stavke *theologia fundamentalis* u određenim religijskim tradicijama susretale sa pitanjima sukoba vjere i razuma i to u kontekstu kada tekst kao izvor vjere dolazi u sukobljavanja sa pitanjima znanosti: poput pitanja izgleda planete Zemlje ili položaja Sunca ili pitanja podrijetla kometa, ali sljedbenici spomenute *theologiae* ukoliko su nekada i odstupali od autoriteta teksta slučajem da bi znanost potvrdila na jasan i izvjestan način suprotno od onoga što tvrdi Sveti tekst, oni nikada ne bi odstupali od autoriteta teksta glede dogmi u pogledu pitanja vjerskih istina kao što su pitanja prvog uzroka, duše, beskonačnosti i slično.

Također, osobno zrenje, a što je svojstveno kao prvostupanjski izvor vjere u epistemologiji *theologia spiritualis*, nikada nije nadređeno Objavi ili Svetome tekstu, nego je podređeno autoritetu teksta naznačujući kako osobno zrenje, otkrovenje, spoznaja izravnim motrenjem onoga nadosjetilnog nika-

da ne može biti dokaz za bilo koje dogmatsko pitanje. *Theologia fundamentalis* razumijeva osobno zrenje kao osobnu stvar koja ne treba biti tretirana kao izričito teologijsko pitanje sve dok ostaje na ravni osobnog, intimnog, tajnog, a osobito nije umnogomu podložna kritici ukoliko nije mišljena u pogledu pitanja istina vjere, te ne zadire u pitanje dogmi. Kod nekih religijskih tradicija osobno zrenje je drugostupanjsko odmah nakon autoriteta svetog teksta, dok je kod nekih trećestupanjsko dolazeći nakon autoriteta teksta i razuma, pa opet kod nekih religijskih tradicija osobnom zrenju nema mjesta i na taj način *theologia spiritualis* biva potpuno isključena.

2. 2. *Theologia rationalis*

Mišljenje izvora vjere nametnulo je različita epistemološka stajališta u kontekstu ovoga pitanja, pa tako svaka religijska tradicija poznaje korpus učenjaka koji su zastupali epistemologiju *theologia rationalis*, poznate u literaturi kao *filozofska teologija* ili *theologia naturalis*, a koja predstavlja racionalno promišljanje istina vjere tako da razum stavlja na poziciju primarnog izvora vjere.

Kada su sljedbenici *theologia fundamentalis* u svojim počecima bili priučeni opravdavati istine vjere onima koji su nijekali Objavu ili Sveti tekst kao nešto što je zbilja objavljeno ili sveto, nekolicina njih je otpočela epohu *theologia rationalis* koja podrazumijeva da se kao oruđe u odbrani istina vjere koristi sam razum; stoga se *theologia rationalis* naziva *bogoopravdavanje, teodiceja, metaphysica specialis*. S ovoga početnog ishodišta, koje se uzima kao određujuće, razum se uzima kao mjera svih stvari, neprikosnovena istina, dogma u koju se ne sumnja, kao izvor koji je sam sebi dovoljan, te na osnovu toga nije potrebno ništa drugo za izvor vjere osim samog razuma koji je u takvoj mjeri raspoređen da ga svi imaju. Naravno da je u određenim religijskim tradicijama korpus djela koja sačinjavaju izvor vjere proširen na tradiciju ili usmenu predaju, u slučaju islama, ili komentare komentara osnovnog, ali sljedbenici *theologia rationalis* uvijek se pozivaju i vraćaju na razum kao neprikosnoveni autoritet. U ovome kontekstu, Objava ili Sveti tekst su podređeni razumu i na taj način razum je samodovoljan da bude neprikosnoveni autoritet, zbog čega su sljedbenici *theologia rationalis* na svako postavljeno pitanje onih koji ne priznaju Objavu ili Sveti tekst kao nešto objavljeno ili sveto tragali za razumskim odgovorima s kojima će se morati složiti i sljedbenici vjere i njeni poricatelji. Tako su sljedbenici *theologia rationalis* postavljeni u poziciju da koristeći samo i isključivo razum kao izvor vjere nastoje ponuditi razumski prihvatljive odgovore onima koji su odbijali tezu sljedbenika *theologia fundamentalis* i njihovo epistemološko polazište koje je Objavu ili Sveti tekst uzimalo kao neprikosnoveni autoritet.

S druge strane, položaj osobnog zrenja u epistemologiji *theologia rationalis* je umnogomu nižestupanjski stoga što je razum prvotni izvor spoznaje i osobno zrenje ne može biti fundirano u izvorima vjere *theologia rationalis*. Ono što je osobno zrenje, otkrovenje, doživljaj kao izvor vjerovanja u *theologia spiritualis* sljedbenici *theologia rationalis* nipodaštavaju kao razumski neprihvatljivo, stoga što *theologia rationalis* istine vjere pokušava racionalno opravdati tako da su istine vjere kao takve razumski prihvatljive većini ljudi.

U korpusu pitanja koja su sljedbenici *theologia rationalis* promišljali svakako je bilo onih pitanja koja su nadilazila područje *metaphysicae specialis* i problematizirala pitanja o izgledu planete Zemlje, položaju Sunca ili podrijetlu kometa. „Religiozno vjerovanje se razlikuje od znanstvene teorije (prim. pr.) po tome što ono prisvaja sebi pravo da otjelovljuje vječnu i apsolutnu istinu, dok znanost (prim. pr.) uvijek ispituje, očekujući da će promjene u tadašnjim teorijama prije ili kasnije biti neophodne i svjesna je da je njen metod takav da logički nije u stanju da dođe do potpunog i konačnog dokaza” (Rasel 2017: 2). No, institucionalizirana religija, čija dogmatika obuhvata ne samo *metaphysica specialis* nego i područje istraživanja znanstvenika, dovodi se u položaj sukobljavanja sa znanošću u kojem ostaje i danas.

2. 3. *Theologia spiritualis*

Mišljenje izvora vjere nametnulo je različita epistemološka stajališta u kontekstu ovoga pitanja, pa tako svaka religijska tradicija poznaje korpus učenjaka koji su zastupali epistemologiju *theologia spiritualis*, poznate u literaturi kao gnosticizam ili misticizam, a koja predstavlja promišljanje istina vjere tako da osobno zrenje stavlja na poziciju primarnog izvora vjere. Tako za sljedbenike *theologia spiritualis* Objava ili Sveti tekst posjeduju slojevitost do čijih tajnih značenja mogu doći samo rijetki koji su se riješili ograničenosti spoznavanja temeljenog samo na razumu i površnosti razumijevanja Objave ili Svetog teksta od strane sljedbenika *theologia fundamentalis* zbog čega su zastupnici ovog epistemološkog stajališta bivali protjerivani i ubijani u vremenu teokracijske vlasti. Naime, sljedbenici *theologia spiritualis* svoja naučavanja su skrivali i držali u tajnosti zastupajući tezu kako njihova učenja mogu razumjeti samo odabrani pojedinci, te u takvom uvjetovanju pojedini među njima kazuju o samome proniknuću u tajne slojevitosti Objave ili Svetoga teksta. U tom kontekstu sljedbenici *theologia spiritualis* polaze od osobnog zrenja glede pitanja istina vjere smatrajući da je moguće da svako ima svoju istinu vjere, te na tomu tragu njihova fluidnost pitanja istine toliko biva rasparčavana da neki među njima iznose tezu kako nije neophodno biti sljedbenik bilo koje religije da bi se mogla spoznati najviša istina vjere. Dakle, sljedbenici *theologia spiritualis* dogme razumijevaju kao određenja koja za

nekoga jesu, a za nekoga nisu, koja su nekome put do istina vjere, a nekome uopće nisu potrebita stoga što se vraća vjeri kao krajnje subjektivno prije religijske intencije njene objektivizacije.

Odnos sljedbenika *theologia spiritualis* spram sljedbenika *theologia fundamentalis* jeste takav da sljedbenici *theologia spiritualis* smatraju uzimanje same Objave ili Svetog teksta kao izvora vjere nečim što je svojstveno samo ograničenosti običnih pučkih masa koje nemaju razvijen taj senzibilitet mogućnosti osobnog zrenja. Budući da nema svako mogućnost biti sljedbenik *theologia spiritualis* i istine vjere tumačiti osobnim zrenjem, *theologia fundamentalis* je ipak u krugovima sljedbenika *theologia spiritualis* prihvaćena kao *teologija narodnih masa* kojima se i obraća, dok *theologia rationalis* od strane sljedbenika *theologia spiritualis* biva razumljena samo kao jedan pokušaj rasprave sa onima koji ne priznaju Objavu ili Sveti tekst kao nešto objavljeno ili sveto stoga što istine vjere ne mogu biti opravdane ni kad ih religija pokuša objektivizirati, nego se vjera mora uzeti kao nešto krajnje subjektivno: kao povratak samome sebi. U tom kontekstu, sljedbenici *theologia spiritualis* nikada nisu imali sukob vjere i razuma stoga što je njihovo osobno zrenje usmjereno samo na pitanja istina vjere koje fundiraju u dogmama koje nisu predmet proučavanja znanosti, pa tako njih ne zanima oblik planete Zemlje ili položaj Sunca ili podrijetlo kometa, nego ih zanima kako se osloboditi tjelesnosti, strasti, svijeta, ili one najbolje među njima kako doći do apsolutne spoznaje prvog uzroka, duše, beskonačnosti i sl. Tako sljedbenici *theologia spiritualis* nemaju isti izvor saznanja kao znanstvenici jer osobno zrenje ili otkrovenje nije podložno znanstvenoj provjeri, kao što je slučaj kod predmetnosti čula kada je jedan znanstveni eksperiment moguće ponoviti konačno mnogo puta. „Znanost (prim. pr.) zavisi od percepcije i zaključivanja; sam sljedbenik *theologia spiritualis* (prim. pr.) može biti siguran da zna i ne osjeća potrebu da to znanstveno provjerava” (Rasel 2017: 103).

Napose, sljedbenik *theologia spiritualis*, okružen onima koji također zastupaju epistemologiju dolaska do istina vjere putem osobnog zrenja ili otkrovenja, nema potrebu dokazivati svoje osobno zrenje ili otkrovenje sudružima, nego oni njegovo osobno iskustvo, iako vrlo često ne razumiju i ne mogu proniknuti u njega, prihvataju i vjeruju kao u istinito ili odbacuju i sumnjaju u njega.

3. 0. O (ne)mogućnosti ozbiljenja ideala jedne teološke epistemologije

Napose, mogli bismo određenjem principa koje zastupa određena teologija, na osnovu kojih se fenomeni religije kao takvi daju, uvidjeti kako ne možemo jednoznačno označiti predmetnu teologiju jednom epistemologijom

stoga što je evidentno – kako na području principa tako i na području fenomena – da neka pitanja iz područja *metaphysica specialis* unutar jedne teologije bivaju dokazivana drugom teološkom epistemologijom u odnosu na onu na koju se isključivo poziva. U tom kontekstu, sasvim predočivo jeste kako se na primjer sljedbenici *theologia spiritualis*, iako kao izvor vjere uzimaju osobno zrenje i/ili otkrovenje, u nekim od svojih pitanja pozivaju na Objavu ili Sveti tekst, što je izvor vjere *theologia fundamentalis*. Također, sljedbenici *theologia rationalis* u nekim svojim postupanjima, kao što je pitanje hermeneutike, sasvim zastupaju pristup osobnog zrenja i/ili otkrovenja, što je izvor vjere *theologia spiritualis*, ili nakon iznesenih hipoteza o pitanjima *metaphysica specialis* brane te teze Objavom ili Svetim tekstom, a što je izvor vjere *theologia fundamentalis*. Također, sami sljedbenici *theologia fundamentalis* ne razlikuju se u svojim postupanjima umnogome od sljedbenika *theologia rationalis* i *theologia spiritualis* stoga što, ukoliko sadržinu svoje teologije i dokazuju dosljedno metodom koju koriste – u pitanjima izvedenim iz prvotnih pitanja – sljedbenici *theologia fundamentalis* znaju pokatkada dokazivati razumom ili osobnim zrenjem i/ili otkrovenjem, što je svojstveno spomenutim drugim dvama teologijama.

Dakle, postupanja *theologia fundamentalis*, a koja predstavlja sveukupnost nazora koji se daju kao temelj teološkog učenja sa svim njenim bitnim zasadama, te propagira povratak drevnim osnovnim postavkama koje su odredile određenu teologiju u njenim korijenima, nisu dosljedna svojim epistemološkim polazištima u svim pitanjima, pa tako je moguće u području religijskih fenomena vidjeti kako će se sljedbenici *theologia fundamentalis* saglasiti sa sljedbenicima druge dvije spomenute teologije u nekim pitanjima iz epistemologije drugih teologija. Postupanja *theologia rationalis*, koja predstavlja racionalno promišljanje istina vjere na način da razum stavlja na poziciju primarnog izvora vjere, nisu dosljedna svojim epistemološkim polazištima u svim pitanjima, pa tako je moguće u području religijskih fenomena vidjeti kako će se sljedbenici *theologia rationalis* saglasiti sa sljedbenicima druge dvije spomenute teologije u nekim pitanjima iz epistemologije drugih teologija. Naravno, isti je slučaj i sa postupanjima *theologia spiritualis*, a koja predstavlja promišljanje istina vjere na način da osobno zrenje stavlja na poziciju primarnog izvora vjere, koja nisu dosljedna svojim epistemološkim polazištima u svim pitanjima, pa tako je moguće u području religijskih fenomena vidjeti kako će se sljedbenici *theologia spiritualis* saglasiti sa sljedbenicima druge dvije spomenute teologije u nekim pitanjima iz epistemologije drugih teologija.

Ovakva postupanja mogu se misliti kao (ne)mogućnost ozbiljenja ideala jedne teološke epistemologije zastupane kroz teologiju *fundamentalis*, *rationalis* ili *spiritualis* na krajnje akribičan i znanstven način bez odstupanja u

svojoj metodičnosti – ugledavši se, svakako, na prirodnu znanost. Matematika i prirodna znanost nikada neće u nekim od svojih pitanja zastupati jedan aksiom, a u drugima odustati od njega i zastupati drugi, stoga što su egzaktne i vrlo lako bi se mogla uvidjeti odstupanja u znanstvenom postupku. Ukoliko se teologija ne može uzdići na visinu jedne znanosti barem u svojem metodi dokazivanja – ukoliko ne i glede pitanja predmeta proučavanja – te postići tu egzaktnost o kojoj je riječ u slučaju matematike i prirodne znanosti nego zauvijek ostati na stupnju nauke i naučavanja, onda bi kao jedino moguće rješenje određenja neke teologije kao teologije *fundamentalis*, *rationalis* ili *spiritualis* bilo moguće analizom njezina sadržaja i zbrajanjem koja metoda je najviše zastupana u dokazivanjima glede pitanja *metaphysica specialis*. Ona teologija koja u najvišem broju svojih postavki bude koristila metodu *theologia fundamentalis* moći će nositi takvo metodološko određenje, ali uvijek uvjetno rečeno jer riječ je o idealu jedne teološke epistemologije koji nije dostiziv u području fenomena, kao što možemo jasno i razgovjetno zaključiti iz onoga što se ozbiljuje u *praxisu*. Također, *theologia spiritualis* će biti nazvana ona teologija koja u najvećem broju dokazivanja svojih fenomena bude zastupala epistemologiju *theologia spiritualis*, pa čak ukoliko i glede nekih pitanja koristi kao metodu dokazivanja epistemologiju neke druge teologije – riječ je o tome da je neophodno utvrditi koja metoda je prevalvirajućeg karaktera korištena prilikom dokazivanja religijskih fenomena. Tako će kao *theologia rationalis* biti smatrana ona teologija koja bez obzira na to što u sekundarnim pitanjima, kao što je pitanje hermeneutike ili obredoslovlja ili jurisprudencije, zastupa ideju o razumu kao neprikosnovenom izvoru vjere i koja u najvećem broju svojih fenomena zastupa upravo ovu epistemologiju.

Razložnosti za (ne)mogućnost ozbiljenja ideala jedne teološke epistemologije je mnogo i, osim toga što učenjaci ovih teologija znaju pogriješiti ne primijenivši istu metodu na sve fenomene kojima operiraju, također se i laici među sljedbenicima jedne od teoloških epistemologija drznu bez uvida u metodu teologije koju slijede dokazivati pitanja istina vjere. Drugim riječima: evidentno je kako svako u javnosti istupa govoriti o Bogu! Svako ko je inače u svim drugim stvarima priglup i neznalica, ko bi mogao biti uhvaćen u laži kada bi tako olahko brbljao o matematici i prirodnoj znanosti, u pitanju istina vjere drzne se donositi izričit sud jer zna da neće biti tek tako olahko uhvaćen u laži, te da se neće tako lahko razabrati njegovo plitko naklapanje od temeljitog poznavanja teološkog učenja. Sukladno takvoj neakribičnosti u području fenomena glede slijeđenja jedne od metoda spomenutih teologija, ozbiljuju se: religijski sukobi.

4. 0. Mišljenje religijskih sukoba kao sukobljavanje epistemologija

Spuštajući se iz područja principa, neophodno bi bilo vratiti se pojmu religijskog vjerovanja, te isto problematizirati na fenomenološkoj razini u kontekstu prethodno eksplicirane epistemološke trijade kao razložnosti religijskih sukobljavanja. Pojam vjerovanja u judaizmu, kršćanstvu i islamu nije jednak, kao što isti pojam nije jednak niti unutar samog jednog religijskog entiteta shodno različnim interpretacijama ovoga pojma od strane *theologia fundamentalis*, *theologia rationalis* i *theologia spiritualis*. Tako se u judaizmu pitanje vjerovanja s pozicije *theologia fundamentalis* ogleda u Objavi ili Svetom tekstu prizivajući riječi iz Levitskog zakonika gdje se kaže da Jevrejin može biti onaj čija je majka Jevrejka¹, te im je dokaz iz *Starog zavjeta* sasvim dovoljan iako njegovu potvrdu glede ovoga pitanja nećemo naći u *Tori*. S druge strane, sljedbenici *theologia rationalis*, pozivajući se na razum kao neprikosnoveni autoritet, zastupaće tezu da je jevrejstvo vjera prije negoli nacionalnost iako je proistekla iz dvanaest jevrejskih obitelji, ali da sama nacionalnost nije dovoljna stoga što Jevrejin mora poštivati zakonik, te na tomu tragu proizlazi da je svako ko poštuje jevrejski zakonik jednak u svom vjerovanju drugim Jevrejima. Napose, sljedbenici *theologia spiritualis* će reći da biti Jevrejin nema nikakve značajnije veze s vjerovanjem u jevrejski zakonik ili tradiciju ili čak i sa vjerovanjem u samoga Boga, nego da je to stvar osobnog zrenja pojmovnosti judaizma koje može nadići svaku moguću eksplikaciju toga pojma.

Religijski sukobi u judaizmu glede pitanja vjerovanja u ovom kontekstu se ozbiljuju raspravom o fenomenima proizišlim iz principa teoloških epistemologija, i to pomenute *theologia fundamentalis*, *theologia rationalis* i *theologia spiritualis*, pa će se tako sljedbenici *theologia fundamentalis* sukobljavati, na primjer, sa sljedbenicima *theologia spiritualis* glede njihovog iskaza o pitanju vjerovanja u judaizmu, što je neprihvatljivo za uho onoga koji se poziva na Objavu ili Sveti tekst kao izvor vjerovanja, a potom će sljedbenici *theologia spiritualis* braniti svoju tezu kako biti vjernikom ne znači vjerovati u jevrejski zakonik ili tradiciju ili čak ne znači niti vjerovanje u samoga Boga stoga što vjerovanje proizlazi iz osobnog zrenja pojmovnosti judaizma i nema fundiranosti u onomu što *theologia fundamentalis* drži za izvor vjerovanja, a to su Objava ili Sveti tekst. *Theologia spiritualis* se ne poziva na Objavu ili Sveti tekst u doslovnom smislu stoga što su izvori vjere za sljedbenike *theologia spiritualis* osobno zrenje i otkrovenje. Tako će se njihovo sukobljavanje ograničiti na sukobljavanje u polju fenomena bez uzdizanja na područje principa

1 Stari zavjet: *Levitski zakonik* 24:10

na osnovu kojih se fenomeni kao takvi daju, te će cjelokupno sukobljavanje glede jednog fenomena za sobom povlačiti druge fenomene i sukobljavanje će se nastaviti sve dok se fenomeni kao takvi daju i dok bivaju predmetom religijskog sukobljavanja.

Slično ozbiljenje religijskih sukobljavanja u kontekstu područja fenomena i pitanja vjerovanja možemo iznaći u katoličanstvu, gdje se sljedbenici *theologia fundamentalis* pozivaju na Evanđelje po Marku¹ i Ivanu² u kojem se navodi kako će biti spasen onaj ko se pokrsti – ovakvim načinom dokazivanja oni zapravo slijede principe *theologia fundamentalis* u kojoj je izvor vjere Objava ili Sveti tekst, te su u tomu dosljedni. Sukladno tezi sljedbenika *theologia fundamentalis*, samo onaj ko je kršten može pristupiti ostalim sakramentima: potvrdi, euharistiji, pokori, pomazanju, svetom redu ili ženidbi. Ipak, religijsko sukobljavanje nastaje kada sljedbenici *theologia rationalis* iznesu tezu kako krštenje nije dostatno ukoliko ga ne prati uvjerenje u ispravnost kršćanske vjere zalažući se da djeca prije svoje zrelosti ne treba da budu krštena, nego tek kada odrastu i uzvjeruju i samosvjesno odluče podvrgnuti se činu krštenja, a ovakvo stajalište zauzimaju držeći se za izvor vjere u *theologia rationalis*, što je razum. Osobito religijsko sukobljavanje se ozbiljuje nakon teze sljedbenika *theologia spiritualis* koji proklamiraju spasenje onoga ko želi spasenje, uzdignuće onoga koji želi uzdignuće, dolazak do Boga onoga ko želi doći do Boga i stoga krštenje nije preduvjet za vjerovanje koje se ozbiljuje kao osobno zrenje ili otkrovenje, a što je primarni izvor vjere *theologia spiritualis*.

Religijski sukobi u kršćanstvu glede pitanja vjerovanja u ovomu kontekstu se ozbiljuju raspravom o fenomenima proizišlim iz principa teoloških epistemologija, i to spomenute *theologia fundamentalis*, *theologia rationalis* i *theologia spiritualis*, pa će se tako sljedbenici *theologia fundamentalis* sukobljavati, na primjer, sa sljedbenicima *theologia spiritualis* glede njihovog iskaza o pitanju vjerovanja u kršćanstvu, što je neprihvatljivo za uho onoga koji se poziva na Objavu ili Sveti tekst kao izvor vjerovanja, a potom će sljedbenici *theologia spiritualis* braniti svoju tezu kako biti vjernikom znači dobiti spasenje za onoga ko želi spasenje, uzdignuće za onoga koji želi uzdignuće, dolazak do Boga za onoga ko želi doći do Boga i stoga krštenje nije preduvjet za vjerovanje koje se ozbiljuje kao osobno zrenje ili otkrovenje i ovakvo stajalište nema fundiranosti u onomu što *theologia fundamentalis* drži za izvor vjerovanja, a to su Objava ili Sveti tekst. *Theologia spiritualis* se ne poziva na Objavu ili Sveti tekst u doslovnom smislu stoga što su izvori vjere za sljedbenike *theologia spiritualis* osobno zrenje i otkrovenje. Tako će se njihovo

1 Novi zavjet: *Evanđelje po Marku* 16:16

2 Novi zavjet: *Evanđelje po Ivanu* 3:5

sukobljavanje ograničiti na sukobljavanje u polju fenomena bez uzdizanja na područje principa na osnovu kojih se fenomeni kao takvi daju, te će cjelokupno sukobljavanje glede jednog fenomena za sobom povlačiti druge fenomene i sukobljavanje će se nastaviti sve dok se fenomeni kao takvi daju i dok bivaju predmet religijskog sukobljavanja.

Tako se religijsko sukobljavanje sljedbenika teoloških epistemologija u islamu glede pitanja pojma vjerovanja ozbiljuje u raspravama već početkom drugog stoljeća islama kada dogmatski postavljena teza sljedbenika *theologia fundamentalis* kako vjerovanje obuhvata tri pravila: osjećaj vjerovanja u srcu, izgovor riječi svjedočanstva vjere jezikom i sprovođenje vjerskih zakona u djelu praktično – biva osporena od strane sljedbenika *theologia rationalis* koji odbacuju ovako definirano vjerovanje stoga što, prema mišljenju nekih od njih, ukoliko neko ne sprovodi vjeru u djelu, ne znači nikako da taj i takav ne vjeruje, nego da ga nešto priječi, da možda trenutno nije u stanju sprovođiti djelanje koje mu religijski zakonik nalaže ili da mu je dovoljna vjera u srcu kao takva a da nema potrebu za njenom spoljašnjom manifestacijom. Dakle, sljedbenici *theologia rationalis*, uzimajući razum kao izvor vjere, postavljaju tezu kako nepokazivanje vjere u djelima ne znači nevjerovanje, što je pobudilo religijska sukobljavanja tijekom cjelokupne povijesti islama. Napose, sljedbenici *theologia spiritualis* fenomen vjerovanja kod sljedbenika druge dvije teološke epistemologije drže ograničenim stoga što je vjerovanje predmet osobnog zrenja i otkrovenja i kao takvo ne može biti ograničeno. A neki od najvećih učenjaka *theologia spiritualis* kažu da je svejedno da li bio kršćanin, Jevrejin, neznabožac, obožavatelj vatre ili idolopoklonik, nego da treba poći na put osobnog zrenja otkrovenja, a ne biti rob formalnosti, ograničenja i religijskih normi; dakle, treba se vratiti nepatvorenom vjerovanju kojeg je religija željela riješiti krajnje subjektivnosti.

Religijski sukobi u islamu glede pitanja vjerovanja u ovomu kontekstu se ozbiljuju raspravom o fenomenima proizišlim iz principa teoloških epistemologija i to gore spomenute *theologia fundamentalis*, *theologia rationalis* i *theologia spiritualis*, pa će se tako sljedbenici *theologia fundamentalis* sukobljavati, na primjer, sa sljedbenicima *theologia spiritualis* glede njihovog iskaza o pitanju vjerovanja u islamu, što je neprihvatljivo za uho onoga koji se poziva na Objavu ili Sveti tekst kao izvor vjerovanja, a potom će sljedbenici *theologia spiritualis* braniti svoju maločas pomenutu tezu kako biti vjernik znači da treba poći na put osobnog zrenja i otkrovenja, a ne biti rob formalnosti, ograničenja i religijskih normi; dakle, da se treba vratiti nepatvorenom vjerovanju kojeg je religija željela riješiti krajnje subjektivnosti i nesvodivosti na neku relativnu objektivizaciju i ovakvo stanovište nema fundiranosti u onome što *theologia fundamentalis* drži za izvor vjerovanja, a to su Objava ili Sveti tekst. *Theologia spiritualis* se ne poziva na Objavu ili Sveti tekst u do-

slovnom smislu stoga što su izvori vjere za sljedbenike *theologia spiritualis* osobno zrenje i otkrovenje. Tako će se njihovo sukobljavanje ograničiti na sukobljavanje u polju fenomena bez uzdizanja na područje principa na osnovu kojih se fenomeni kao takvi daju, te će cjelokupno sukobljavanje glede jednog fenomena za sobom povlačiti druge fenomene i sukobljavanje će se nastaviti sve dok se fenomeni kao takvi daju i dok bivaju predmet religijskog sukobljavanja.

4. 0. Zaključni govor

U ovom radu je prikazana distinkcija između vjerovanja, religijskog vjerovanja, religije, teologije kao religijskog naučavanja vjerovanju, eksplikacija pojma religijskih sukoba, (ne)mogućnosti ozbiljenja ideala jedne teološke epistemologije, te naposljetku mišljenja religijskih sukoba kao sukobljavanja epistemologija.

Nakon uvođenja u kontekst mišljenja religijskih sukoba kao sukobljavanja epistemologija, pokazano je kako se religijski sukobi ozbiljuju kao takvi ukoliko se iz područja fenomena kojima religije umnogome operiraju uzdignemo na područje principa na osnovu kojih se ti fenomeni kao takvi daju. Na tom tragu su i mišljeni religijski sukobi kroz pitanje teoloških epistemologija koja korištena kao metoda razumijevanja izvora vjere dijeli monističku teologiju na pluralitet teologija koje su tijekom vremena doživjele svoje umnogostručavanje. Tako, vidjeli smo kako sve teologije svih religija možemo podijeliti na tri osnovna epistemološka polazišta na koja su svedive: *theologia fundamentalis*, koja kao izvor vjere uzima Objavu ili Sveti tekst, *theologia rationalis*, koja kao izvor vjere uzima razum, i *theologia spiritualis*, koja kao izvor vjere uzima osobno zrenje ili nadnaravno otkrovenje.

Pokazana je (ne)mogućnost ozbiljenja ideala jedne teološke epistemologije stoga što bismo mogli određenjem principa koje zastupa određena teologija, na osnovu kojih se fenomeni religije kao takvi daju, uvidjeti kako ne možemo jednoznačno označiti predmetnu teologiju jednom epistemologijom stoga što je evidentno – kako na području principa tako i na području fenomena – da neka pitanja iz područja *metaphysica specialis* unutar jedne teologije bivaju dokazivana drugom teološkom epistemologijom u odnosu na onu na koju se isključivo poziva. Na tom tragu kao moguće iznalaženje rješenja za pozicioniranje teologija u teološke epistemologije odredili smo kako će ona teologija koja u najvišem broju svojih postavki bude koristila metodu *theologia fundamentalis* moći nositi takvo metodološko određenje, ali uvijek uvjetno rečeno jer riječ je o idealu jedne teološke epistemologije. Također, *theologia spiritualis* će biti nazvana ona teologija koja u najvećem broju dokazivanja svojih fenomena bude zastupala epistemologiju

theologia spiritualis, pa čak ukoliko i glede nekih pitanja koristi kao metodu dokazivanja epistemologiju neke druge teologije – riječ je o pitanju koja metoda je prevalvirajućeg karaktera. Tako, za *theologia rationalis* će biti smatrana ona teologija koja bez obzira što u sekundarnim pitanjima, kao što je pitanje hermeneutike ili obredoslovlja ili jurisprudencije, zastupa ideju o razumu kao neprikosnovenom izvoru vjere i koja u najvećem broju svojih fenomena zastupa upravo ovu epistemologiju.

Naposljetku, dokazana je početna hipoteza da se religijski sukobi ozbiljuju kao sukobljavanje epistemologija ukoliko se iz područja fenomena kojima religije umnogome operiraju uzdignemo na područje principa na osnovu kojih se ti fenomeni kao takvi daju. Naime, iako je predmet rada mišljenje religijskih sukoba kao sukobljavanje gore spomenutih epistemologija, ipak se pokazalo za neophodno i mišljenje konkretnih religijskih fenomena koji se kao takvi daju na osnovu neke od teoloških epistemologija, a srazložno neophodnosti razumijevanja fenomenalnog područja gdje se i ozbiljuju religijska sukobljavanja, a što je pokazano mišljenjem religijskih sukoba kao sukobljavanja epistemologija, napose.

Primljeno: 18. avgusta 2018.

Prihvaćeno: 2. novembra 2018.

Literatura

- Derida, Žak (1990), *Bela Mitologija*, preveo Miodrag Radović, Novi Sad, Bratstvo-jedinstvo, Beograd, „Radiša Timotić“.
- Filipović, Vladimir (1989), *Filozofijski rječnik*, Zagreb, NZMH.
- Kant, Immanuel (1984), *Kritika čistog uma*, preveo Viktor Sonnenfeld, pogovor napisao Vladimir Filipović, Zagreb, NZMH.
- Rasel, Bertrand (2017), *Religija i nauka*, predgovorom opremio Majkl Rus, Sarajevo, Školegijum.
- Rols, Džon (1998), *Politički liberalizam*, prevela Ljiljana Nikolić, Beograd, „Filip Višnjić“.
- Veljak, Lino (2012), „S onu stranu dogmatizma i relativizma“, *Filozofska istraživanja* 32 (3–4): 443–452.

The Idea of Religious Conflicts as a Clash of Epistemologies

Safer Grbić

Faculty of Philosophy, University of Sarajevo, B&H

This paper will show the following: the distinctions among belief, religious belief, religion, and theology as religious instruction in belief; an explication of the concept of religious conflicts; the (im)possibility of realizing the ideals of theological epistemology; and the view of religious conflicts as a clash of epistemologies. As a proposition that is presumed to be true so that it could be used in explaining certain facts or as a presumption based on facts, a hypothesis is reflected in the assumption that religious conflicts are realized as a clash of epistemologies if we move from the area of the phenomena with which religions generally operate onto the area of principles on the basis of which these phenomena are realized as such. Thus, religious conflicts will be observed on the basis of the question of theological epistemologies, which can be differentiated into three basic ones: *theologia fundamentalis*, which has a Revelation or a Sacred text as the source of faith; *theologia rationalis*, which has reason as the source of faith; and *theologia spiritualis*, which has a personal maturation or revelation as the source of faith. Although the topic of this paper is the concept of religious conflicts as a clash of epistemologies, there will also be given, as it turns out, a necessary consideration of specific religious phenomena, which are given as such on the basis of one of the theological epistemologies, in accordance with the necessity of understanding the phenomenal area in which religious conflicts are realized. Nevertheless, the main tendency of this paper remains the idea of a clash among theological epistemologies as the explication of religious conflicts.

Keywords: *religion, conflicts, faith, theology, epistemology, principles, phenomena, Revelation, reason, maturing*